

12. Павловский И.В. О мерах к пресечению дворянам уклоняться от выборной службы / И.Ф. Павловский // Труды Полтавской Ученой Архивной Комиссии. – 1910. – Выпуск 7. – С. 115–117, 121.
13. ЦДІАК України, ф. 204, оп. 2, спр. 299, арк. 1–3.
14. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 5660, арк. 1-зв, 4–5.
15. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 5661, арк. 43.
16. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1, спр. 6473, арк. 17–19.
17. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 47, спр. 177, арк. 15.
18. ЦДІАК України, ф. 533, оп. 1, спр. 391, арк. 2–2-зв.
19. ЦДІАК України, ф. 1537, оп. 2, спр. 542, арк. 3–4.
20. ЦДІАК України, ф. 1537, оп. 2, спр. 1029, арк. 1–2.
21. Циганенко Л.Ф. Дворянство Півдня України (друга половина XVIII ст. – 1917 р.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук / Л.Ф. Циганенко. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 43 с.

Larisa Captain
Yuri Rusanov

The evolution of the legal status of nobility (end of XVIII - XX centuries)

This article highlights the evolution of the legal status of nobility in the late XVIII - early XX century. History of the nobility of the Russian Empire of specified period is designated by the publication of a number of legal acts regulating the right of entry of the noble title and the continuation of Ennoblement of representatives and descendants of the former Cossack officers of left-bank Ukraine, as well as checking of documents which provide adequate social and economic rights.

Keywords: nobility, evolution, legal status, letters patent of nobility, nobility rights, property preferences, privileges, Ennoblement.

Надійшла до редакції 9.02.2015 р.

УДК 94.284

© Ірина Булига
(Рівне)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПІЗНЬОПРОТЕСТАНТСЬКИХ ОБЩИН ВОЛИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті аналізуються основні тенденції розвитку общин пізніх протестантів на Волині другої половини ХХ століття. Увага акцентується на загальних рисах, які характерні для діяльності пізньопротестантських общин означеного періоду.

Ключові слова: пізні протестанти, община, субкультурна група.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть на Волині активізувалася діяльність протестантських спільнот, які у недалекому радянському минулому знаходилися на маргінесі соціокультурного розвитку. У тоталітарну добу «сектантське існування» для них було серцевиною їх релігійної ідентичності та необхідною умовою самостійного існування. Всі сили пізньопротестантських течій (баптистів, п'ятидесятників, адвентистів, свідків Єгови) були спрямовані на консервацію, збереження віровчення і практики церковного життя та елементарного виживання. У своїй розвідці ми не ставимо завдання детального аналізу кожної із протестантських конфесій – лише окреслимо ті аспекти, які розкривають тенденції розвитку общин пізніх протестантів на Волині у другій половині ХХ століття.

Мета та завдання дослідження. У контексті означеної теми метою роботи постає визначення основних тенденцій розвитку пізньопротестантських общин на Волині.

У рамках реалізації теми будуть вирішуватись такі завдання:

- аналіз стану та статусу пізньопротестантських общин Волині у радянський період;
- вивчення можливостей розвитку релігійної мережі означених общин у тоталітарний період;
- дослідження трансформаційних процесів у пізньопротестантському середовищі у часи незалежності України.

Рівень дослідження проблеми. Означена проблематика стала предметом дослідження низки як вітчизняних, так і зарубіжних релігієзнавців, посеред яких відзначимо В.Бондаренка, Н.Белякову, В.Любащенко, Т.Нікольську, П.Яроцького та інших.

Виклад матеріалу. У радянській державі де-юре конституція гарантувала право відправляти релігійні культу, хоча у віруючих де-факто була відсутня можливість вести релігійну пропаганду, святкувати релігійні свята, відвідувати церкви і т. д. Цілеспрямовано втілювався стереотип віруючої людини похилого віку, неграмотної, здебільшого мешканця сільської місцевості, яка не володіє науковим знанням і матеріалістичним світоглядом. Одночасно, розвивався стереотип мешканця міської місцевості, який обов'язково мав бути долучений до культури масових розваг. Отже, в радянську повсякденність (певний каркас, що забезпечував життєздатність суспільства) вписувалася лише «нова людина», яка мала позбавитися «пережитків» попередньої епохи, насамперед релігійних.

Такі маніпуляції масовою свідомістю населення здійснювалися відповідно до офіційної ідеології. Однією із складових частин цієї радянської комуністичної ідеологічної доктрини марксизму-ленінізму був науковий атеїзм (вперше термін введений в СРСР у 1954 р. у постановах ЦК КПРС «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді та заходи щодо її поліпшення» та «Про помилки у веденні науково-атеїстичної пропаганди серед населення»). Така система ідей, інститутів і заходів виникла у післявоєнні роки після критики помилок попередньої «антирелігійної» пропаганди. За задумом партійних лідерів вона мала охопити широке поле суспільного і особистого життя. У цьому сенсі великого значення надавалося створенню системи науково-атеїстичного виховання. Зосередження режимом уваги на таких заходах було наслідком перегляду найбільш одіозних форм «антирелігійної кампанії М.Хрущова».

Відтак у суспільстві активно культивувався образ «радянського суб'єкта», який мав володіти мовою «нового суспільства» і концентрувати увагу на тих практиках, що були спрямовані на підтримку насамперед біологічних потреб людини (передусім їжа та одяг). Натомість релігійна віра і практика перешкождали утвердженню своєрідного типу суспільства споживання і заважали зробити будь-яку кар'єру в радянському суспільстві. «Релігія» здебільшого отожднювалася з церковними інститутами, тоді як інтерес до релігійності поза релігійними об'єднаннями був відсутнім. Відповідно значна увага наділялася контролю над релігійними общинами різних конфесій хоча в таких умовах велика кількість людей намагалися приховати свою конфесійну належність.

Для контролю над релігійними общинами і групами створювались державні і суспільні структури на місцевому, республіканському та загальносоюзному рівнях. Протягом радянської історії їх діяльність мала різну інтенсивність, проте загальний антирелігійний курс завжди зберігався. В таких умовах протестантизм на Волині формувався як особливий світ, який був відділений від оточуючого непомітною, проте чіткою межею. Адже під особливим контролем знаходилися общини і церковні союзи, які належали до так званих «сектантських» напрямків, – адвентисти, євангельські християни-баптисти, п'ятидесятники, свідки Єгови.

Організаційною основою всіх пізніх протестантів була община. Першою її характерною рисою стало належність реєстрації в державних органах, що давало право на збір для спільної діяльності. Адже відповідно до «Положення про релігійні об'єднання УРСР», культові співтовариства, які нараховували більше 20 членів, реєструвалися в органах влади як релігійні общини. До релігійних груп відносились об'єднання віруючих, які налічували не більше 20 осіб, а також релігійні співтовариства, які ухилялися від реєстрації в органах влади, незалежно від їх кількісного стану. Ступінь відокремленості групи визначали принципи діяльності пізньопротестантських релігійних об'єднань. Зокрема ця діяльність в незареєстрованих общинах гуртувалася довкола притаманних їм особливостей віровчення та культу, категоричного

неприйняття тих чи інших державних правових норм і законів, правил соціалістичного способу життя. Таке невизнання загальноприйнятих суспільних норм аргументувалось зверненням до Священного Писання.

Різка припинення реєстрації релігійних об'єднань в СРСР у 1948 р., а згодом масове зняття їх з реєстрації в ході «антирелігійної компанії М.Хрущова», призвело до того, що багато пізньопротестантських общин опинилися без реєстрації. І саме їх ми відносимо до так званого «релігійного підпілля». Причому, протестантське підпілля в Україні за різноманітністю та кількістю віруючих не поступалося легальним осередкам. Воно об'єднувало частину євангельських християн-баптистів та п'ятидесятників, адвентистів-реформістів та свідків Єгови.

Про кількісний стан таких громад говорити важко, зважаючи на їх нелегальний статус і бажання приховати будь-яку інформацію про себе від місцевих органів влади. Зрештою у цьому процесі своє небажання реєструвати такі общини не лише виходило з боку офіційної влади, але й самі релігійні лідери розглядали таку реєстрацію як акт втручання держави у внутрішні справи, який спонукав віруючих відмовитися від чистоти віри. Обмежуючи таким чином можливості для соціальної активності, регламентуючи общинний уклад життя, змушуючи до «підпільної діяльності» віруючих, партійні функціонери прагнули зруйнувати общинний устрій меншорітних церков, тим самим намагаючись «викоринити» будь-які прояви релігійності.

Проте активність «релігійного підпілля» змусило офіційне керівництво шукати способи стабілізації ситуації, і вже з 1969 р. почалася поступова, хоча і одинична реєстрація общин. Відтак починають діяти зареєстровані протестантські спільноти: Євангельських християн-баптистів (ЄХБ), Адвентистів сьомого дня (АСД), П'ятидесятників (Християн віри євангельської – ХВЕ). Проте, де-юре групи віруючих менше 20 чоловік до 1976 р. могли не реєструватися у відповідних інстанціях, але вони мали стати на облік у місцевих органах влади.

Посеред загальних рис, характерних для діяльності пізньопротестантської общини ми можемо виділити наступні: акцентація на єдиноістинності вибраного шляху спасіння; елітарність і нетерпимість до інакості та іновірців; особливості трактування есхатологічних перспектив; строга регламентація внутрішнього життя; релігійних лідерів; неприйняття процесів секуляризації.

Протестантські церкви виробили особливі вимоги до стилю життя своїх adeptів, що суперечили загальносуспільним. Продукувалися впорядковані, схематичні, детерміновані культурою образи світу у свідомості віруючого, що допомагали сприймати складні соціальні об'єкти, захищати внутрішні цінності. У спілкуванні з іншими віруючий-протестант користувався певними стереотипами, які дозволяли йому ідентифікуватись із такими ж самими протестантами. Ця система внутрішніх правил і стандартів лягла в основу субкультури українських протестантів, яка мала головну мету – виживання і самозбереження. Її самоствердження проходило на обстоюванні нею факту свого істинного божественного походження її віровчення. В системі її цінностей було позитивним все те, що сприяло ізоляції від світу, і негативним все, що могло призвести до симбіозу з ним, а відтак і до загибелі [5, с.164-165]. Отож, на доктринальному рівні субкультура українських протестантів ставила себе в конфронтацію до суспільства. Це протистояння постійно підігрівалося усвідомленням того, що саме «наша» група з-поміж існуючих інших правильно дотримується віровчення, що саме «ми», а не «інші» є істинними віруючими.

Зрештою, протестанти (баптисти, адвентисти, п'ятидесятники, свідки Єгови) намагалися сформувати/сформували субкультурну групу типу всеохоплюючої інституції. Остання являла собою соціальний простір, у якому члени протестантської субкультури жили замкнено, відокремлено, намагалися працювати разом з однопумцями. Це була своєрідна «втеча від суспільства». Подеколи це і була єдино можлива реакція на безвихідь.

Адже вияви релігійності у тоталітарний період жорстко придушувалися. Зокрема, до прикладу, житель Тернопільщини (волинської її частини) стверджував, що його сина, учня 6-ого класу, учитель на уроці називав «баптистом, англійським та французьким шпигуном». Так, нинішнього старшого пресвітера церков Рівненської області, заступника старшого єпископа Церкви християн віри євангельської України в Північно-західному регіоні Віктора Боришкевича,

неодноразово звільняли з роботи, не дозволяли вступати до вишу, лише через його релігійну належність. І такі випадки були не поодинокими.

Таким чином, усвідомлення тотожності протестантів відбувалося через виокремлення своїх відмінностей внаслідок їх закріплення у взірцях поведінки по відношенню до інших, які водночас виступали чужими. Такі розбіжності слугували кордоном, де закінчувалися «я» і «ми» і починався зовнішній світ – «вони». Відтак приводився у дію механізм соціального стереотипу і проходила поступова самоідентифікація: ми – позитивні, вони – негативні. Віруючі розглядали явища і факти так званої «чужої» культурної групи крізь призму своїх цінностей. Відповідно виникали розбіжності, які у свідомості віруючого-протестанта перетворювалися на ворожу психологічну установку по відношенню до «інших».

Оточуючий світ набував ознак ворожості. Для віруючого стало природним намагання «втєчі від реальності», замкнутися у межах общини. Конфесійні правила ставали все більш суворішими, все більше стали помітні тенденції ізоляції від суспільства і замкненості члена общини в середовищі одновірців. Такі тенденції формували в архітектоніці протестантських спільнот певні спільні риси, які дають підстави дослідникам віднести їх до релігійно-соціальних спільнот сектантського типу. Це, насамперед, специфічний тип організації, який ґрунтувався на строго фіксованому і неформальному членстві, належності тісних внутрішніх і міжособистісних зв'язків, суворій дисципліні, психології винятковості, несхожості, жорсткому контролю громади над усіма сферами життя віруючих. На відміну від інших (православних, католицьких, мусульманських) релігійних об'єднань в пізньопротестантських існувало фіксоване членство, в кожній общині велися відповідні списки, кількісний склад старанно відслідковувався радянськими чиновниками.

Залежно від ступеню активності у проведенні богослужінь у протестантських общинах можемо виділити три основні групи: священнослужителі (пресвітери, диякони, проповідники), рядові члени (прихожани), наближені (ті, хто готувалися прийняти хрещення), посеред яких спостерігалася чітка конфесійна ієрархія.

Організаційне ядро зареєстрованих релігійних об'єднань складала двадцятка/братська рада. Її члени входили в органи церковного самоуправління. Общини і групи баптистів, п'ятидесятників, адвентистів очолювали пресвітери, свідків Єгови – корпорація старійшин на чолі з головою (служителем) зборів (групи). Пресвітери мали обиратися общиною із її членів. Згідно радянського законодавства, вони мали зареєструватися в державних органах (уповноваженого). Пресвітери мали бути рукопокладені старшими пресвітерами. Проте не у всіх сільських общинах були власні пресвітери. Відтак спостерігаємо явище відвідування таких общин пресвітерами сусідніх общин або старшими пресвітерами. Хоча, зауважимо, що у Рівненській і Волинській областях були сільські церкви, чисельність яких перевищувала 500 членів – церква ЄХБ в Малих Цепцевичах (Рівненська область), церква ЄХБ в Горохові (Волинська область) [1, с.291].

У своїй діяльності пресвітер спирався на братську раду. Із складу цієї ради він створював структурні підрозділи общин і груп: дияконів, дияконис, регентів, проповідників, керівників недільних (у баптизмі), суботніх (в адвентизмі) шкіл по вивченню релігії, благовісників (досвідчених наставників). Окрім того, в баптистських, адвентистських, п'ятидесятницьких общинах створювалися жіночі ради, які мали проводити релігійно-виховну роботу посеред жінок та дітей, а також очолювати гуртки. Відзначимо, що державні представники з насторогою сприймали ці групи. Адже їх належність демонструвала насамперед соціальну активність – найперше катехізацію, допомогу членам общини; відчуття затребуваності, створення атмосфери братерства і взаємодопомоги. До того в общинах п'ятидесятників на відміну від інших пізньопротестантських конфесій могли бути пророки-глосолалісти, тлумачники мов, розпізнавачі злих духів, цілителів.

В общинах свідків Єгови були служителі території, служителі повторних відвідувань, служителі теократичного вивчення, служителі літератури, касири і т. д. Голова зборів мав право переміщувати служителів у межах релігійної групи. Збори (група) свідків Єгови була поділена на гуртки (7-10 людей) по вивченню бруклінської літератури [2, с.448-449].

Найчисельнішими категоріями релігійного життя пізніх протестантів були рядові члени общини та наближені. Під останніми розумілися ті, хто відвідували богослужіння, проте не прийняли хрещення. Як правило, насамперед, це були діти віруючих батьків, родичі віруючих, ті, що готувалися прийняти хрещення [1, с.293-298]. Зауважимо, що основним джерелом поповнення общин пізніх протестантів на Волині означеного періоду були багатодітні сім'ї віруючих.

За останні 20 років посеред християнських церков на Волині відбулися радикальні зміни – евангельський протестантизм займає нині стійкі позиції у соціорелігійному середовищі. Він існує та активно розвивається у межах декількох течій та рухів: баптистів, адвентистів, п'ятидесятників, свідків Єгови та ін. Не дивлячись на свою розрізненість, всі ці конфесії являють певний простір, який має свій погляд на суспільно-політичний розвиток, соціальне служіння, місце і роль вірян у різних сферах суспільного буття.

Протягом останніх десятиліть український протестантизм займається пошуком нових ідей, форм церковного життя, нових служінь. Причому цей шлях пізньопротестантські конфесії проходять доволі успішно, хоча і не без труднощів. Сьогодні, саме протестантські спільноти ввіймали «дух часу» та знайшли адекватні відповіді на соціально-політичні та економічні виклики, здавалося б коли в умовах секуляризації суспільства релігійна віра витісняється на манівці суспільного життя.

Сучасні баптисти, п'ятидесятники, адвентисти, свідки Єгови позбулися/позбуваються сектантських рис, «сектантське існування» перестає бути серцевиною їх релігійної ідентичності і вони досягають високого рівня церковної інституалізації. Як зазначає український релігієзнавець П.Яроцький, що ці течії «за роки незалежності України пройшли шлях – за догматичними, культово-обрядовими, інституційно-організаційними вимірами, мірою їхньої відкритості до суспільства і ставлення до держави і, навпаки, ставлення суспільства й держави до них – від секти чи деномінації до церкви» [6, с.182]. Водночас у кожній із пізньопротестантських конфесій нині накопичуються проблеми, які загалом можна охарактеризувати як проблеми інституційного зростання і якісних доктринальних змін, що призводять до суперечностей між суто українськими та американо-європейськими протестантськими моделями влаштування конфесійного життя, між традиціоналізмом і лібералізмом, між старшим і молодшим поколінням віруючих, між «автохтонами» і «неофітами», між залишками сектантської ментальності й новими оцерковленими формами функціонування громад, зрештою, між традиційним українським і модерністським західним богословським мисленням, що формується у протестантських церквах [6, с.182].

Ці процеси відбувалися/відбуваються в умовах внутрішніх перебудов та соціальної адаптації до нових соціокультурних реалій. І, як наслідок – сформувався нове обличчя протестантизму, якісно відмінне від радянського. Нові умови життя віруючих-протестантів зумовлюють переоцінку цінностей, переосмислення на біблійних основах всіх сфер життя – від політики та економіки до питань виховання та зовнішнього вигляду. Як наслідок «християнізації» цих сфер віруючий може вільно брати участь у житті цього світу. Проте, безумовно, в силу конфесійних та особистісних особливостей широта цих сфер для кожної протестантської спільноти має свою специфіку.

Зрештою, пізньопротестантські церкви на Волині створюють своє сучасне світобачення щодо ролі релігії в секулярному, глобалізованому світі, надаючи пріоритетного значення громадянському суспільству, позаконфесійному облаштуванню українського суспільства. Усі пізньопротестантські церкви на Волині мають спільний погляд щодо ролі релігійного фактора в політичному й духовному житті суспільства та реалізації принципів свободи совісті. Сьогодні на Волині у середовищі п'ятидесятників (найбільша протестантська конфесія Волині) формується переконання, що віруючі не повинні відмежовуватися від громадського життя і мають приймати участь у суспільній, політичній діяльності і таким чином приносити користь суспільству й державі.

Протягом останніх десятиліть доволі урізноманітнілася соціальна база протестантизму. Сьогодні конфесії евангельського протестантизму притягують різні верстви населення –

українців і не українців, православних і невіруючих/номінально віруючих. Особливо варто зазначити, що ініціаторами поповнення/створення нових баптистських, особливо п'ятидесятницьких общин стають молоді люди. В той час, коли в радянський час основним джерелом поповнення протестантських родин були сім'ї віруючих. В такій родині людина з дитинства адаптувалась до традиційного для віруючого стилю поведінки, образом думок, дорожила церковною традицією. Тому сьогодні, протестанти в третьому, четвертому і т.д. поколіннях тяжіють до збереження церковних традицій, в їх настроях домінує консерватизм.

Представники ж інтелігенції, молодь, люди з невіруючих сімей володіють іншим життєвим досвідом, ніж віруючі з великим стажем перебування в общині. Ці віруючі стали протестантами уже в часи незалежності (зрештою, це також не заперечує, що вони стають консерваторами). Для більшості «новонавернених» характерне відкрите відношення до світу, культури, позитивне відношення до змін, відсутність страху перед ними. Більшість з них – люди з вищою освітою, деякі мають навіть і вчені ступені. Причому, пресвітери старшого покоління на Волині, за нашими спостереженнями, готують собі зміну в особі цих віруючих. Нове покоління уже не знає, що таке гоніння на віруючих і саме вони сприяють перетворенню на західний кшталт українського пізнього протестантизму. Ці процеси особливо прискорює навчання молодих віруючих за кордоном (Європа та Америка).

Проте, варто зазначити, що такі тенденції і зумовлюють внутрішні кризи, які притаманні всім течіям пізнього протестантизму. Адже виникають певні непорозуміння між традиціоналістами і консерваторами, які цінують у пастирській роботі не стільки освіту та культурний рівень, скільки життєвий і духовний досвід та протестантами «нового типу», які завершили навчання в богословських (одночасно і у світських) навчальних закладах. Саме останні складають покоління пасторів «нovoї формації». У арсеналі їх практичної діяльності на Волині – динамічні й ефективні засоби, методи та форми евангелізаційної, місіонерсько-просвітницької, інформаційної, освітньої, кадрової, підприємницької діяльності.

Висновки. Протягом свого існування радянська влада намагалася обмежити будь-які прояви релігійності. І все ж таки не дивлячись на це, общинам пізніх протестантів вдалося зберегти неформальний, по справжньому общинний уклад життя. Офіційно насаджуванні ціннісні настанови були «чужими і неприйнятними» для протестантського середовища. Це сприяло формуванню у пізньопротестантських спільнотах захисних соціально-психологічних та соціокультурних механізмів і специфічної субкультури, яка мала головною мету – виживання і самозбереження. Сьогодні, активно включаючись у соціогуманітарні процеси пізньопротестантські церкви в країні, зокрема на Волині, долаючи стереотипи радянського минулого, створюють різноманітні форми організації життя і стають суб'єктами творення громадянського суспільства.

Література

1. Белякова Н. Коллективные практики типичной общины евангельских христиан-баптистов в позднем СССР / Н.Белякова // Государство религия церковь в России и за рубежом. – № 3– 4 [30]. – 2012. – Москва: Издательский дом «Дело». – С. 284-314.
2. Бондаренко В.Д., Косянчук А.С., Фомиченко В.В. Религиозная община: природа и деятельность / В.Д. Бондаренко и др. – Вопросы религии и религиоведения. Вып. VI: Антология отечественного религиоведения: Религиоведения Украины [Текст]: сборник. Часть 1: Феномен советского религиоведения: украинский контекст / сост. и общ. Ред. Ю.П. Зуева, А.Н. Колодного, Л.А. Филипович, В.В. Шмидта, П.Л. Яроцького – М.: ИД «Медиа Пром», 2010. – С. 435-450.
3. Войналович В.А. Партийно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс / В.А.Войналович. – К.: Світогляд, 2005. – 741 с.
4. Державний архів Тернопільської області. – Ф. Р-1833. – Оп. 5. – Спр. 409.
5. Никольская Т.К. Русский протестантизм и государственная власть в 1905-1991 годах / Т.К.Никольская. – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2009. – 356 с. [16 с] ил. – (Территории истории; Вып 2).
6. Яроцький П.Л. Релігієзнавство: підручник / П.Л.Яроцький. – К.: Кондор-Видавництво 2013. – 442 с.

Irina Buliga

**Trends in the late Protestant Communities of Volyn in the Second Half
of the Twentieth Century**

This article analyzes the major trends in the later Protestant communities in Volyn second half of the twentieth century. Attention is focused on the general terms that are characteristic of late Protestant communities definite period.

Keywords: late Protestants, community, subcultural groups.

Надійшла до редакції 20.01.2015 р.